

РОЛЬ І МІСЦЕ ДОВІРИ У ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СТУДЕНТОМ І ВИКЛАДАЧЕМ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Юрченко Олена Вікторівна

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

м. Київ

Стаття присвячена дослідженню місця довіри в освітньо-виховному процесі. Розглянуто феномен довіри в контексті соціально-психологічних і психологічних вітчизняних та іноземних досліджень. Обґрунтовано актуальність вивчення проблеми довіри в системі педагогічної взаємодії. Проаналізовано останні дослідження з даної проблеми. Окреслено перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

The article describes an importance of trust in the educational-training process. Investigated the phenomenon of trust in the context of socio-psychological and psychological domestic and foreign research. Substantiated the topicality of researching problem of trust in the system of teacher interaction. The last research works devoted to this problem were analysed. The prospects of further research in this direction were assigned.

Сучасна вища освіта ставить перед собою мету підготувати не тільки фахівця з високим рівнем знань та умінь, але й високорозвинену особистість, здатну до прийняття складних рішень та творчої діяльності. Такі вимоги висуває сьогодення.

Попередня, знаннява парадигма, націлена на надання студентів фіксованого обсягу знань, не задовольняє вимогам і умовам сучасного світу. На зміну їй приходить компетентісна парадигма. В її рамках ставиться задача оволодіння студентом набором компетенцій, що дозволяють йому в подальшому самостійно освоювати нові для себе галузі діяльності, творчо використовувати власний потенціал. Такий перехід супроводжується певними змінами акцентів у педагогічному процесі. Відбувається переміщення центрації відносин з персони викладача на особистість студента. Це призводить до заміни суб'єктно-об'єктного підходу у навчанні та вихованні до суб'єктно-суб'єктного співробітництва. В центрі освітнього процесу має бути поставлено розвиток і виховання людини культури, яка здатна впливати на власну освітню траєкторію, співвідносячи її з національними та загальнолюдськими здобутками [8].

Сучасною тенденцією розвитку освіти є учбово-педагогічна співпраця, де знайшли своє відображення ідеї, сформульовані у працях теоретиків загальної і педагогічної психології (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, Ш.О. Амонашвілі та ін.) та передових практиків сучасної школи (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін.) [4].

Основною формою взаємодії суб'єктів освітнього процесу є педагогічне спілкування. Педагогічне спілкування одночасно реалізує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, образотворчих, символічних і кінетичних засобів. Функціонально – це контактна (дистантна), інформаційна, спонукальна, координаційна взаємодія, що встановлює відносини всіх суб'єктів учбового процесу [4].

Культура педагогічного спілкування включає в себе вміння викладача об'єктивно оцінювати себе і студентів, створювати клімат взаємної довіри, бачити факти такими, які вони є, а не такими, якими їх хотілося б бачити;

здатність та прагнення до взаєморозуміння і співчуття. Навряд чи доречні стереотипи холодних офіційних відносин, виявлення настороженості і підозрілості [6]. Для будь-якого спілкування, в тому числі педагогічного, характерна наявність довіри. Інакше спілкування зводиться до банального транслявання деякої інформації [12, 29].

Отже, проблема забезпечення довіри у сучасній педагогічній практиці надзвичайно актуальна. Гуманна форма взаємовідносин, заснована на повазі та терпимості до іншої точки зору, індивідуальному досвіду, ціннісної системи як ніколи необхідна у педагогічній діяльності. Тільки за умови, що діти і підлітки зможуть довіряти дорослим, їх словами, цінностям, дорослі здатні допомогти їм повірити в себе, знайти взаєморозуміння з навколишньою дійсністю. Таким чином, в рамках сучасної педагогічної науки, при всій різноманітності наявних підходів і шкіл, дослідження феномену довіри є необхідним елементом повноцінного вирішення проблем виховання [1].

У вітчизняній психології довіра не розглядалася як предмет самостійного психологічного аналізу, а сучасні роботи, присвячені дослідженню місця довіри в різних галузях життя та діяльності людини, спираються в основному на здобутки російських вчених-дослідників феномену довіри (Т.П. Скрипкіної, А.Б. Купрейченко та ін.). Результати їх наукових досліджень дають нам змогу оцінити роль і місце довіри в різних системах взаємодії суб'єктів, в контексті самореалізації та саморозкриття особистості.

У соціально-психологічних дослідженнях проблеми довіри найчастіше торкалися в контексті розробки проблеми соціально-психологічного навіювання (В.М. Бехтерев, В.С. Кравков, В.М. Куліков, Г.К. Лозанов, О.С. Новосьолова, Г.А. Веселкова, К.К. Платонов, І.Є. Шварц та ін.). В ряді російських досліджень, присвячених соціально-психологічним аспектам проблеми авторитету, також наголошується важлива роль довіри як необхідної умови справжнього авторитету (М.Ю. Кондратьєв, Ю.П. Стьопкін, Є.М. Ткачов). Роль довіри

вивчалася і у контексті обговорення проблеми значущих інших (В.М. Князев, О.О. Кронік, Є.А. Хорошилова, М.Б. Шкопоров). Особливу групу робіт складають дослідження, присвячені вивченню феномену дружби (І.С. Кон, В.О. Лосенков, Л.Я. Гозман, А.В. Мудрик, І.С. Полонський та ін.), в контексті якого автори підкреслюють необхідність наявності довіри. У російській психологічній науці були спроби також показати роль довірчих відносин і довірчого спілкування на різних стадіях онтогенетичного розвитку особистості [9]. Особливо повно з цієї точки зору вивчений підлітковий і ранній юнацький вік (А.В. Мудрик, В.Є. Пахальян, Т.П. Скрипкіна). Довіру було описано і як феномен внутрішньогрупових відносин (Л.Е. Комарова): дослідження у цій галузі показали, що для груп високого рівня характерна базова ціннісна орієнтація на довіру [12, с. 13]. Проблема довіри посідає ключове місце при аналізі поведінки індивідів у складних ситуаціях взаємодії, зокрема при вивченні міжособистісних конфліктів (М. Дойч, О.І. Донцов). Проблема довіри згадується як масове явище, яке має місце у великих соціально-психологічних спільнотах, і як один із феноменів міжгрупової взаємодії (О.О. Бодальов, О.М. Сухов).

Отже, вивчення ряду феноменів, що відносяться до психологічної і соціально-психологічної проблематики, представленої в російськомовних літературних джерелах, демонструє, що довіра була присутня в контексті інших психологічних проблем. Однак у країнах пострадянського простору довіра довгий час не була предметом спеціального вивчення і не виділялася для аналізу як відносно самостійне соціально-психологічне явище.

У закордонній соціальній психології довіра у взаєминах людей – предмет дослідження багатьох авторів, що працюють в рамках різних напрямів. Автори досліджень надають виняткового значення соціальним аспектам довіри, оскільки вважають, що «Базова довіра - стрижневий елемент соціального і психологічного добробуту індивіда і суспільства, який можна визначити як

впевненість (індивіда, групи, спільноти, нації) в тому, що навколишній світ і його мешканці не мають наміру заподіяти шкоду» [цит. за 12, с. 15]. Першими дослідниками довіри в зарубіжній соціальній психології були С. Джуард і П. Ласкоу, які почали роботу в цьому напрямку наприкінці 50-х рр. Саме вони досліджували довіру з точки зору саморозкриття внутрішнього «Я» [12, с. 15]. У 1974 р. Дж. Аллен почав вивчення довіри в контексті міжособистісних відносин. У вітчизняній соціальній психології вперше проаналізував зарубіжні дослідження, присвячені проблемі довірчого спілкування, В.С. Сафонов в своєму дисертаційному дослідженні у 1981 р. [10]. Досить великою кількістю досліджень довіра представлена у контексті вивчення саморозкриття (self-disclosure). Концепція саморозкриття звертається до психології гуманістичної орієнтації і пов'язана з іменами таких відомих її представників, як К. Роджерс, А. Маслоу і С. Джуард [12, с. 15]. Інший напрямок у вивченні довіри належить авторам, що працюють в рамках інтеракціонізму. Дослідження в цьому напрямку також почалися в 50-х рр. з досліджень Дж. Хоманса. Його ідеї набули розвитку в роботах Гіффіна і Петтона, Алтмана і Тейлора [12, с. 16-17]. Інший напрям дослідження довірчого спілкування - це «трансактний аналіз», розробка якого почалася ще в 50-х рр. (Д. Барлоу, А. Барнлунд, Д. Сміт, М. Точ та ін.).

Як зазначалося раніше, вперше дослідження феномену довіри як відносно самостійного був представлений Т.П. Скрипкіною [11,12]. Авторка провела детальний психологічний аналіз цього феномену, відокремивши від близького до нього семантично поняття «віра», прослідкувавши його місце у соціально-психологічних та психологічних дослідженнях, розглянувши довіру як етичну категорію моралі. Крім того, Т.П. Скрипкіна виділяє в різних напрямках психологічної науки три самостійні галузі, в яких довіра частіше за все називалася як умова існування деякого іншого явища [7, с. 63], [12]: довіра до світу; довіра до інших; довіра до себе.

При цьому кожен з цих аспектів вивчався окремо: довіра до іншого – в контексті соціально-психологічних проблем; довіра до себе – в межах психотерапевтичних і психокорекційних процедур; довіра до світу – як базова установка особистості [7, с. 63].

Таким чином, дослідження Т.П. Скрипкіної можна вважати фундаментальними для подальшого вивчення довіри у різних галузях життя і діяльності людини. Крім того, авторка зробила перші спроби щодо класифікації видів і типів довіри та визначення соціальних функцій довіри.

Ідеї Т.П. Скрипкіної розвивала у своїх роботах А.Б. Купрейченко [7]. Її дослідження присвячені вивченню співвідношення довіри і близьких феноменів (серед яких віра, впевненість, розрахунок, контроль та ін.), розширенню типології довіри, запропонованої Т.П. Скрипкіною, вивченню соціально-психологічних функцій довіри. Крім того, А.Б. Купрейченко наводить загальні та відмінні характеристики довіри і недовіри та пропонує розглядати ці явища не як протилежність, а у діалектичному взаємозв'язку.

Велике практичне значення мають дослідження А.Б. Купрейченко, присвячені вивченню критеріїв та факторів довіри/недовіри особистості іншим людям, довіри і недовіри особистості рекламі, місця довіри і недовіри в організації [7].

Проблему довіри і довірчих відносин в контексті освітнього процесу висвітлюють у своїх роботах І.Ф. Аметов [1], В.О. Дрофєєв [3], Р.Ю. Кондрашова [5], Л.С. Скрябина [13] та ін.

Досліджуючи особливості прояву довіри в системі «учень-вчитель» при різних стилях педагогічного керівництва, В.О. Дрофєєв зазначає, що «гармонійне співвідношення міри вираженості довіри до себе та довіри до учня у педагога в системі "вчитель-учень" ініціює трансформацію суб'єкт-об'єктного характеру відносин у суб'єкт-суб'єктні у навчально-виховному процесі» [3]. Автор також доводить, що стиль педагогічного керівництва тісно пов'язаний з

співвідношенням міри довіри до себе і до іншого у педагога. Крім того, на думку автора, при взаємодії з учнем педагог організовує так званий «довірчий простір», який виступає як підсистема системи «вчитель-учень». Автор вважає, що «виразність та інтегрованість "довірчого простору" близькі до оптимальних тільки при демократичному стилі керівництва» [3]. В.О. Дрофєєв зазначає важливу роль авансування довірою як умови саморозвитку особистості в системі «вчитель-учень».

Крім того, В.О. Дрофєєв стверджує, що ініціатором породження характеру взаємодії в системі "вчитель-учень", в будь-якому випадку, виступає педагог, що пов'язано з виконанням ним управлінських функцій [3]. На наш погляд, таке твердження є більш ніж справедливе. Тому, розглядаючи психологічні детермінанти формування та прояву довіри у взаєминах студента і викладача, доцільно, перш за все, розглядати психологічні особливості особистості другого. Відповідно до тієї ж точки зору, на наш погляд, можна стверджувати, що саме викладач несе відповідальність за небажаний рівень довіри, встановленої у взаєминах із студентом.

І.Ф. Аметов у своїй роботі, присвяченій дослідженню довірчих відносин педагога і учня в освітньому процесі [1], наголошує на тому, що довіра/недовіра формує ставлення учня (або студента) до своєї освітньої установи, позитивну або негативну соціальну установку на прийняття/неприйняття освітнього закладу. Автор підкреслює важливу роль довіри у формуванні в учня (студента) «позитивного стану комфорту і затишку» [1], тоді як недовіра сприяє розвитку тривожності і страху. І.Ф. Аметов вважає, що довіра виступає внутрішнім регулятором відносин між учнем та вчителем (студентом і викладачем), здатним створювати гармонійні (органічні) відносини в педагогічній системі.

Р.Ю. Кондрашова, досліджуючи процес формування довіри в системі ціннісних орієнтацій студентів педагогічного вищого навчального закладу (ВНЗ), у своїй роботі доходить висновків, що довіра «є одним з головних умов

ефективного спілкування між суб'єктами освітнього процесу в педагогічному ВНЗ» [5]. На думку автора, довірчі відносини між суб'єктами освітнього процесу характеризуються психологічним комфортом, емоційним задоволенням, «можливістю бути самим собою» [5]. Очевидно, що такі умови сприятимуть розвитку інтересу учня або студента до навчання, кращому засвоєнню матеріалу, ефективному розвитку особистості учня (студента) та його саморозкриттю.

Отже, проаналізувавши наукові здобутки дослідників довіри у контексті навчально-виховного процесу, слід зауважити, що кожен з авторів наголошує на надзвичайній цінності довіри у педагогічній взаємодії. Автори досліджують багаторівневе явище довіри в умовах навчання та виховання, пропонуючи свої підходи до визначення закономірностей, моделей, механізмів формування довіри в системі «ученик-вчитель» або «студент-викладач». А також підкреслюють значущу роль викладача (вчителя) у процесі встановлення довірчих відносин.

У вітчизняній психологічній науці досі не ставилося питання про необхідність встановлення певного рівня довіри між студентом і викладачем вищого навчального закладу, зокрема технічного. На наш погляд, детальне вивчення явища довіри в контексті взаємовідносин студентів і викладачів саме технічної спеціальності та практичне втілення його результатів сприятиме покращенню взаєморозуміння студентів і викладачів, взаємній інтеграції їх цілей, підвищенню якості досягненого результату та гуманізації освіти в цілому.

З огляду на все вище сказане, можна стверджувати, що сучасний викладач (зокрема викладач вищого навчального закладу) повинен не тільки володіти певними знаннями, які він буде передавати своєму студентові, але й бути здатним встановити з ним такі взаємовідносини, за яких будуть найбільш ефективними процес передавання цих знань та процес виховання особистості студента. На наш погляд, невід'ємною складовою таких відносин має бути

довіра, а її рівень повинен визначатися умовами (внутрішньо-особистісними і зовнішніми), за яких протікає навчально-виховний процес.

Отже створення «довірчого простору», встановлення довірчих відносин між студентом і викладачем, для яких характерні наявність психологічного комфорту, позитивної установки студента по відношенню до своєї освітньої установи та викладача, гармонійність та органічність відносин суб'єктів освітнього процесу, - обов'язкова і невід'ємна умова побудови ефективного освітньо-виховного процесу, який покликаний підготувати фахівця, особистість психологічно здорову, здатну розвиватися та самореалізовуватися. Довіра є однією з фундаментальних складових ефективної взаємодії особистостей, обміну знаннями та досвідом. Довіра – стрижневий елемент соціального та психологічного добробуту людини у суспільстві [2]. Адже людина потребує довіряти іншим людям, які її оточують, та світу [7, с. 52].

Розглядаючи позитивну роль довіри у житті та діяльності людини, не слід забувати, що водночас довіра може стати засобом обману людини, маніпулювання нею. З цієї точки зору недовіру можна розглядати не як повну відсутність довіри, а як механізм захисту особистості, не протиставляючи її довірі, а розглядаючи у діалектичному взаємозв'язку [7, с. 93]. Тому абсолютизація позитивного ставлення до поняття «довіра» і негативного до поняття «недовіра» недоцільна. Будь-яка ситуація, в контексті якої розглядається явище довіри, вимагає від нас визначення оптимального рівня довіри саме в її межах.

Зрозуміло, що за відсутності довірчих відносин не можлива ефективна взаємодія між викладачем і студентом. Однак іншою крайністю може стати ситуація, коли, через надмірно високий рівень довіри, студент перестає проявляти активність у формуванні власної думки з того чи іншого питання; думка викладача, як безумовного авторитету, приймається за власну, не оскаржується і не ставиться під сумнів. Такий аменсалізм (як окремий випадок

симбіозу) безумовно стане завадою на шляху розвитку особистості студента. Тому, на наш погляд, виявлення оптимального рівня довіри між суб'єктами педагогічної взаємодії та окреслення тих властивостей особистості, від яких залежить цей рівень, є основними завданнями дослідників феномену довіри в освітньому процесі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аметов И.Ф. Педагогическое обеспечение доверительных отношений педагога и учащегося в образовательном процессе / И.Ф. Аметов: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 - Шуя, 2004. - 202 с.
2. Говир Т. Недоверие как практическая проблема / Т.В. Говир // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11. Социология. - 1994. - № 3. - с. 94-98.
3. Дрофеев В.А. Доверие в системе "учитель-ученик" при разных стилях педагогического руководства / В.А. Дрофеев: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 - Ростов н/Д, 1999. - 148 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. [Учебник для вузов]. - М.: Логос, 2001. - 384 с.
5. Кондрашова Р.Ю. Формирование доверия в системе ценностных ориентаций студентов педагогического вуза / Р.Ю. Кондрашова: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - В., 2007. - 171 с.
6. Кузовлев В. П. Преподавание в вузе: наука и искусство / В.П. Кузовлев // Педагогика. - 2000. -№ 1, с. 52-57.
7. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия / А.Б. Купрейченко. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. - 571 с.
8. Матвиенко Е.А. К проблеме философских оснований личностно-ориентированного образования. / Матвиенко Е.А., Матвиенко Т.Н. //

Известия ВолгГТУ. - 2004. - № 8. – с. 41-43.

9. Мудрик, А.В. Общение как фактор воспитания школьников / А.В. Мудрик: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. - М.: Педагогика, 1987. - 75 с.
10. Сафонов В.С. Особенности доверительного общения / В.С. Сафонов: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1978. – 46 с.
11. Скрипкина Т.П. Доверие как социально-психологическое явление / Т.П. Скрипкина: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 - Ростов н/Д, 1998. - 47 с.
12. Скрипкина Т.П. Психология доверия / Т.П. Скрипкина [Учебное пособие]. - М.: Изд. центр «Академия», 2000. - 264 с.
13. Скрыбина Л.С. Педагогические условия формирования доверительных взаимоотношений между учителем и учащимися / Л.С. Скрыбина: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 - Уфа, 2006. - 184 с.